

Данијела Д. Јелић*
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 05. 10. 2016.
Прихваћен: 20. 10. 2016.

ОД ДОКУМЕНТАРНОГ КА ЛИТЕРАРНОМ – ДРУГА СВЕСКА
РОБСТВА У СЛОБОДИ ИЛИ ОГЛЕДАЛА ПРАВДЕ У БОСНИ
ГАВРЕ ВУЧКОВИЋА КРАЈИШНИКА**

У раду се у истраживачком фокусу нашао дио стваралачког опуса Гавре Вучковића Крајишника, писца, културног и политичког дјелатника друге половине 19. вијека у Босни и Херцеговини, чија дјела, и поред спорадичних интересовања научне јавности, никада нису у цјелини проучена и критички вреднована. Истраживачка пажња усмјерена је на освјетљавање једног недовољно истраженог и запостављеног сегмента српске књижевне традиције у БиХ, како би се употпунила слика о њеном континуитету, разноврсности и значају унутар корпуса српске књижевности уопште. Резултати истраживања показали су да, с обзиром на вријеме и околности у којима настаје, друга свеска *Робства у слободи или Огледала правде у Босни* има литерарну вриједност и значај, али и своје мјесто унутар система српске књижевности. Дјело је сагледано у ширем књижевноисторијском, друштвено-политичком и културном озрачју и посматрано не само као књижевни текст већ и као значајно свједочанство о друштвеним мијенама у Босни и Херцеговини у другој половини 19. вијека. Извјесне стилске мањкавости тумачене су искључиво у контексту времена и услова у којима дјело настаје.

Кључне ријечи: Српска књижевност 19. вијека у БиХ, Гавро Вучковић Крајишник, *Робство у слободи или Огледало правде у Босни*, документарно-умјетничка проза.

* danijela.jelic@unibl.rs

Гавро Вучковић Крајишник припада књижевној традицији 19. вијека у Босни и Херцеговини, која је настала и развијала се изван главних/матичних центара српске књижевности и која до данас није систематски и у цјелини истражена. Књижевни историчари и критичари који су се занимали за Крајишников живот и дјело углавном су се бавили његовом несвакидашњом културноисторијском појавом, а мало или готово никако његовим књигама. Уколико су се дотицали његовог књижевног опуса, оцјене су биле површне и успутне и њима су углавном понављани већ изречени судови. Вучковићев стваралачки опус невелик је, обухвата *Ријеч крајишничку* (1866), прву и другу свеску *Робства у слободи или Огледала правде у Босни* (1872), те *Црно путовање за Цариград* (1910) и *Долазак и пребивање у Бејруту* (1910), два фрагмента треће свеске *Робства у слободи или Огледала правде у Босни*, објављена након пишчеве смрти.

Другу свеску *Робства у слободи* Гавро Вучковић започиње у заточеништву, у Азији, што потврђује на једном мјесту у дјелу: „Ја сам ово почео писати у Акру, у Сирији на заточенију [...]” (Вучковић 1872б: 152). Хронолошки, по догађајима које описује, друга свеска представља наставак првог дијела најзначајније и најобимније Крајишникове књиге. Састоји се из двадесет и једног поглавља која су, за разлику од претходне свеске у којој нису сви догађаји изложени у континуитету (те писац понекад прелази с теме на тему, не водећи много рачуна о хронологији) – изложена поступно, онако како су се догађаји редали у пишчевом животу, почевши од доласка у затвор, а потом обухватајући једногодишњи боравак у њему, сусрете и разговоре са пријатељима и непријатељима, ситнице и појединости које су му испуњавале заточеничке дане, уз мјестимичне дигресије и удаљавања од теме, а које неријетко чине најуспјелије литерарне партије у књизи. У композиционом погледу друга свеска је конзистентнија, али Вучковићев стил остаје исти: ријеч је о сличним стилским особеностима, истовјетној фигурацији, реченичним инверзијама, препознатљивој и убједљивој реторици, те о пиктуралној употреби језика који своје извориште има у народном говору и усменом стваралаштву, а које проналазимо и у првој свесци *Робства у слободи*. Пишчева реторика је ангажована првенствено у сврху доказивања његове невиности, или је намијењена нападима и вјештим вербалним обрачунима с противницима и непријатељима. Крајишникова огорченост и озлојеђеност због боравка у тамници повремено потискује његов урођени таленат за причање, сводећи га на тенденциозно приказивање података о његовој недужности и праведности, а о туђој злоби и јавашлуку.

Главни предмет друге свеске *Робства у слободи* чини један од преломних догађаја у Вучковићевом животу. Под сумњом да је српски и руски шпијун и агитатор, те да је, заједно са архимандритом Серафимом Перовићем, игуманом манастира Житомислић, оцем Леонтијем Радуловићем, настојатељем српске православне цркве у Мостару и учитељем Јовом Перовићем, рођеним братом Серафима Перовића, покретач и предводник тајне српске организације, чији је циљ да збаци турску власт у Босни, а потом ради на припајању Босне *једноплеменој браћи* у Србији – постаје заточеник ондашњег босанског везира Сафет-паше. Доскорашњем подозрењу појединих Срба према Вучковићевој служби код Сафет-пашиног претходника, везира Топал Осман-паше, придружиле су се и оптужбе друге стране: Турци почињу сумњати у Вучковићеву лојалност, а њихово подозрење поткрепљује и садржај прве свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни*, у којој је, између осталог, аутор јавно критиковао турску власт и изнио приједлоге за културну, просвјетну и политичку реформу која се односила на српски народ у Босни. Међу педесет и једним Крајишниковим приједлогом, као круна свих осталих, нашао се и један нарочито проблематичан за отоманску власт, а којим је тадашњем *премилостивом султану* Азис-хану писац „сугерисао” да Босну присаједини кнежевини Србији или Црној Гори. Према прави узрок Вучковићевог тамновања и потоње депортације у Азију остаје до краја неразјашњен и нејасан, врло је вјероватно да је прва свеска *Робства у слободи* допринијела сумњичавости и подозрењу Турака, те Вучковићевом заточењу, које је услиједило убрзо након тога.

Основна сврха и циљ Вучковићевог писања другог дијела *Робства у слободи* јесте да докаже своју невиност и јавност упозна са *правим узроком свога страдања*. Намјена књиге, коју писац поменутог дјела ниједног тренутка не губи из вида, у знатној мјери отежава пажњу читалаца, кроз честа Крајишникова правдања и изношења чињеница у одбрану своје недужности, које понекад понавља и варира. Стога литерарно успјелије и занимљивије епизоде, најчешће дигресије и удаљавања од основног тока приповиједања, разбијају монотонију и представљају освјежење за читаочеву пажњу. Њиховој вриједности доприноси и чињеница да је дјело мноштвом појединости о различитим аспектима живота у Босни, првенствено у Сарајеву, друге половине 19. вијека – ризница података за многобројна истраживања. Својом књигом Вучковић је, између осталог, успио да – макар на тренутак – освијетли и овјековјечи урушавање и пропадање једног дијела моћне турске империје на Балкану, која је у вријеме настанка његовог дјела већ увелико била на заласку.

С обзиром на то да писац догађаје, који се највећим дијелом тичу његовог бављења у затвору, описује педантно и у континуитету, готово из дана у дан, понекад се стиче утисак да је ријеч о дневничким забиљешкама, посебно ако се има на уму чињеница с колико појединости описује поменута збивања и учестале дијалоге и монологе који се одвијају међу затворским зидовима. Тешко је процијенити у којој мјери се ради о потоњој пишчевој „надоградњи” појединих ситуација, поготово уколико нам је позната сврха писања и Вучковићево настојање да докаже и аргументује своју невиност пред јавношћу.

Крајишник се повремено удаљава од теме, и то с намјером да појасни поједине догађаје, писма или поступке, а потом се поново враћа главном предмету приповиједања. Ипак, када се на моменте удаљи од тог предмета, доноси истински занимљиве епизоде, попут оне о неукротивом коњу Ацку, епизоде у којој се осјећа нешто од оног замаха и полета, језичког и емоционалног, наших епских народних пјесама и јунака. Такве су епизоде најзанимљивије и најуспјелије у књижевном погледу, али су кратког даха јер се писац, замјерајући себи што се удаљио од предмета приповиједања, извињава читаоцима због дигресије и враћа главном наративном току:

Нека ми опросте поштована г. читаоци и лепе читатељке, што сам се мало удаљио од оног правог предмета, о ком сам почео говорити, па сам прешао на описивање Сарајева и његове околине. Ја сам морао прегорети ово мало мјеста у овој књизи, да опишем дивотну околину сарајевску. Сад ћу да пређем опет на описивање (Вучковић 18726: 104).

У мноштву података које износи успутно, сазнаје се доста појединости о животу у Босни тога времена: о обичајима, свадбама, крштењима, о уређењу школства и броју српских школа у Босни, о односу страних сила према овом дијелу Турског царства, о томе шта се јело и пило, како су прослављани Васкрс и Божић. Вучковић доноси цијели један пресјек друштвених прилика у Босни, којима је он био свједок и судионик. Ту спадају и портрети значајних личности тога доба, како политичких тако и културних: фра Грге Мартића, Јоаникија Памучине, Серафима Перовића, Леонтија Радуловића и, нарочито, Сафет-паше и владике Дионисија, и сви они представљени су с мање или више појединости и пикантерија, али и литерарног умијећа. Стога Крајишникова дјела имају и шири, мемоарски карактер, јер захватају цијели један друштвени и политички сегмент живота сарајевске чаршије осамдесетих година 19. вијека. Наравно, податке о појединим личностима, попут Сафет-паше и владике Дионисија, треба узимати с извјесном резервом због нетрпељивости и сукоба који је постојао између њих и писца *Робства у Слободи*.

Другу свеску *Робства у слободи* одликује и знатан број дијалогских партија – сусрети и догађаји су конкретизовани кроз дијалоге у којима долазе до изражаја Вучковићева реторска вјештина, домишљатост и препознатљив иронично-хумористички стил, као што се види из сљедећег разговора који се одвијао на једном од Вучковићевих *испита* пред турском влашћу у затвору¹:

Солуна: Ко је ово Гавро, што ти пише ово писмо? Познајеш ли га?

Ја: То је Србин родом из Тополе, име му је Периша Тривуновић. Учио је у Цариграду турски читати и писати.

Солуна: А шта је ово, да су направили од џамије цркву?

Ја: Па то није ништа. И у џамији се као цркви богу моли. Ја знам толико црква које сте ви потурчили а некада су Хришћани у њима се Христу молили. Ено прва црква свете Софије на сред Цариграда, за коју читав свијет знаде.

Солуна: А ово Гавро, да се јуначки туку?

Ја: Па шта ће да пише?! Ваљда да хоћеш да пише што није истина?! Ваљда хоћеш да пише по твоме ћефу т. ј. да су Срби лежали као јанци, а Турци их клали као вуци?! Ја му нијесам рекао да пише; а он је мени као пријатељу писао, и ви сами видите да ту нема ништа хрђавога (Вучковић 1872б: 70).

Неизвјесност и мучну ситуацију у разговорима неријетко ублажава експлицитни хумор, као када приликом једног испитивања објашњава познанство са Илијом Гарашанином, доносећи истовремено и један врло живописан детаљ из тога сусрета:

Ја: Кад је покојни султан Абдул Мецид умро, а садашњи премилостиви султан ступио на престо, оног истог дана били смо изван Цариграда на части (теферичу) код Чобан-чесме. Част је давао г. Агоп Бозовић. Били су ту г. Гарашанин, Милан Петронијевић и ја Гавро Вучковић. Ту смо сједили и частили се, а послѣје и у нишан гађали.

Солуна: Па који од вас најбоље гађа?

Ја: Сви добро, а ја најбоље. Кад сам год гађао никад промашио нисам, већ свакад у брдо, као у јаје! (смију се.) (Вучковић 1872б: 70–71).

Крајишник успутно доноси веома драгоцене податке о својим савременицима, истакнутим личностима свога времена, са којима се сусретао или само дописивао. Ту спада и један краћи пасус у којем се помиње архимандрит Јоаникије Памучина:

Он је био човјек код своје седамдесет година, али доста уман и великим даром од природе обдарен. Он је тако лијепо умео саставити писмо, да би га сваки од милине

¹ Наведена расправа се односи на писма пронађена међу Вучковићевим стварима, а која му је послао извјесни Периша Тривуновић из Београда и то из времена „кад је Рашид-паша Биоград бомбардирао.“

више пута морао прочитати, а рукопис је имао тако лијеп, да га не би љепше ни у камену резати могли (литографисати) (Вучковић 1872а: 72).

Код Вучковића су поређења увијек учестала и веома пластична, готово када описује личности са којима је у сукобу, према којима осјећа нарочит набој, као што је то био случај са Сафет-пашом:

’Залуду је крмку звиждати’, вели наша пословица. Сафет паша је волио један драм лажи, него хиљаду товара камила истине, него читаво морско корито правде. Он и његови људи ево и данас траже, што но кажу трн у оку или длаку у јајету, извртајући све наопако како они хоће и дотеривајући и ливајући на свој калуп (лијевак) (Вучковић 1872б: 82).

На појединим мјестима основна приповједачка нит се прекида како би писац појаснио своје поступке у прошлости или писма која је примао од виђенијих људи из политичког врха из Србије, Црне Горе и Русије. Поједина писма из Вучковићеве преписке, а која се помињу у другој свесци *Робства у слободи*, откривају детаље из његовог шестогодишњег боравка у Цариграду, као и познанства која је тамо стицао, а са њима и могуће узроке турске подозривости и сумње да је евентуално српски или руски шпијун² (в. Вучковић 1872б: 83–84). Цијело једно поглавље у другој свесци, које носи наслов „Неколико слова о два писма”, посвећено је појашњењу двају писама пронађених са мноштвом осталих приликом полицијског претреса у његовој кући. Циљ овог појашњавања је – као и на сличним мјестима у претходној свесци – да аутор оправда своје поступке и докаже невиност. Међутим, овакве дигресије су истовремено драгоцјен извор података о друштвеним и политичким мијенама у Босни и око ње, у вријеме када је Крајишник живио и дјеловао. Пажљивијим читањем увиђа се да је ријеч само о привидним удаљавањима од главног предмета – и кроз њих аутор остаје у оквиру задате теме – с тим да ове партије карактерише више поетских елемената (в. Вучковић 1872б: 82).

У мору података о свакодневним дешавањима у тамници, између редовних дневних ритуала и информација које понекад само за писца *Робства у слободи* имају значаја и смисла, такви поетски узлети још једном потврђују Крајишникову обдареност и *књижевни нерв*, неријетко потиснуте примарним циљем његовог писања.

² Међу њима су различита имена из оновремене руске дипломатије у Цариграду, али и Илија Гарашанин и Данило Вуковић, секретар црногорског кнеза Данила, те бројни српски трговци који су се, стицајем околности, трајно или привремено обрели у Цариграду.

Опис *испита*³, како Крајишник назива саслушања пред Сафет-пашом и његовим сарадницима, понекад поприма драматичан карактер и Вучковић иронијом и спретном реториком покушава надмудрити и вербално поразити противника. Најуспјелији је пак тамо гдје се служи упечатљивим поређењима у духу живог народног говора:

То признајем – одговорим ја – али писама, која ви тражите, ето видите и сами да никаквих немам. А у толико писама мојих од толико година има доста различних, а томе се не треба ни чудити. Узмимо један пример. Кад би се пуна врећа драгог камења просула на земљу, па кад би какав вештак њих прибирао, то знам да би нашао врло различних, јер нијесу и не могу бити сви једнаки и равни. – Нијесу ни сви прсти на руци једнаки, нити они могу икад сви једнаки бити. – На једној лози има гроздова и то: један је леп, здрав и мирисав, а други труо и смрдљив. – У матере има петоро дјецe, па узмимо да је једно лијепо као јабука, друго рапаво, треће глуво, четврто нијемо а пето ћораво. Ето видите да и у природи има ствари које нијесу једнаке, за то дакле нијесу ни сва моја писма једнака (Вучковић 1872б: 90).

Интересантним се чине и оне дијалогске дионице у којима Вучковић, врло могуће намјерно, за потребе читалаца карикира ситуације кроз нарочиту употребу језика, чиме ствара изразиту вербалну комикку која обогаћује на моменте тромо и уједначено причање. У такве ситуације убраја се и Крајишничково инсистирање да га, због болести, пребаце у варошку, а не у војничку болницу, како би по правилу требало (Вучковић 1872б: 93–94).

Посебно мјесто у свесци заузима легенда о Хазрети Алији, турском свецу, којој је посвећено цијело једно поглавље. Наиме, добивши коначно дозволу да пређе у варошку *асталану*, Крајишник на путу до болнице бива окружен аскерима *као да је рођак Азрети Алије*. Ова успутна пишчева констатација и асоцијација бива поводом да на овом мјесту Вучковић направи дигресију и читаоцима исприча легенду о Хазрети Алији у цјелини, с драгоцјеним подацима за етнолошка проучавања:

[...] Ја сам се питао, да ли је то наш свети пророк Илија, који се слави 20. јулија. Турци у Босни на дан нашег светог Илије имају неку славу, неко весеље. Они излазе на највиша и највећа брда и тамо ноће, ложе ватре, једу, пију, пушкарају, богу се моле; али по њиховом казивању мора бити да је то какав други светац, кога они зову именом као и нашег светог пророка Илију (Вучковић 1872б: 94).

Осим што представља искорак и освјежење у односу на основни предмет приповиједања у дјелу – наведена легенда је занимљива и стога што садржи и сажето предање о постанку Земље, по турском схватању. Из

³ Према Вучковићевим ријечима, девет пута је био на испит *зват* током свог боравка у *пећини*, како је називао затвор у који је доспио.

успутно наведене легенде о Хазрети Алији наслућује се ширина Вучковићевог образовања и интересовања. Он напомиње да је легенду испричао због тога да читаоци виде колико су Турци сујевјерни и како они у такве ствари вјерују „[...] којима би се изображен човјек само смејати морао” (Вучковић 1872б: 96).

Као и у случају наведене легенде, Вучковић и на другим мјестима у дјелу повремено појашњава читаоцима ствари и појаве с којима се сусреће, пружајући драгоцену слику о животу и друштвеним приликама којима је био свједок или пак само слушао о њима. Понекад те податке износи да би оправдао неки свој поступак, а некада га једноставно прича понесе, увлачећи га неосјетно у своју матицу, којој се он, иначе склон причању, без опирања препушта. Крајишник по доласку у болницу најприје читаоцима предочава веома исцрпан опис саме грађевине, али и *историју* њеног задужбинара, Гази Усреф бега⁴ „[...] за кога веле да је био сестрић турскијех царева” (Вучковић 1872б: 101). Вучковић напомиње да је поменути племић „[...] дао начинити једну џамију, која је највећа од свију 120 џамија у Сарајеву, која се зове бегова џамија и нуз њу силне земље и добра поклонии. [...] Топал Осман паша знајући да има доста новаца од џамије предложи надзорнику, да начини једну велику зграду из фонда речене џамије. Та зграда да буде варошка болница” (Вучковић 1872б: 101–102).

2.5. Осим детаљног описа болнице, која је – судећи по Вучковићевим ријечима – за вријеме у којем је саграђена била добра и солидно опремљена грађевина, ту је и надахнут опис сарајевске чаршије и њене околине, виђен очима болесника који је Сарајево посматрао с прозора *асталане* у којој проводи један дио свог заточеништва:

Кад се пење на горњи спрат, у првој сали је начињена са обе стране клупа од даске, преко све сале, ће болесници који могу да изађу, сједе. Одавде се види готово сво Сарајево. Зајиста је одавде са висине дивота погледати лепо Сарајево и његову околину. Види се са свим лепо велика православна богомоља црква, која је у сред Сарајева и као скупочијени и изабрани цвијет засађена у великом врту, у лепом Сарајеву. Заиста да сам пјесник, ја би имао материјала за пјевање само кад погледим Сарајево и његову околину! Ох боже мој та има ли што дивније на свјету од природе?! Може ли ко што лепше начинити од преблаготворца? – Свачији поглед привлачи звоник (торањ) свете богомоље цркве, који се уздигао на тридесет

⁴О Гази Усреф бегу Крајишник доноси и неколико занимљивих података: „За овога Гази Усреф бега кажу да је погинуо у Црној Гори и да му је дроб (циријева) укопан на Дробњаку (те се, тако веле, за то тај предјео и назвао Дробњак), а тјело да му је донесено у Сарајево и укопано у турбе (гробницу) код његове џамије. Доста свјета зна по предањима да је код реченога бега био краљевић Андрија и да му је овај дозволио, да се сагради она стара црква св. Араханђела Михаила. Не знам да ли је то истина; али сам од доста људи слушао да тако говоре, а не вјерујем да то ђегод има записано” (Вучковић 1872б: 105).

хвати изнад земље, а на врху му је позлаћен крст и велика златна јабука. На три сахата од Сарајева виде се многе куће лијепо саграђене и бјели двори ага и бегова на пољу сарајевском, ђе је сваки себи тамо за летње уживање двор начинити дао. Види се испод великог брда Игмана извор Босне (ријеке). Види се на шест сахата велика планина Бјелашница, која и љети и зими има врх снегом покривен (отуда јој је ваљда и име `бјелашница` постало) (Вучковић 1872б: 103–104).

Поменути опис *асталане*, болнице, дат је такође с множином интересантних појединости, па и понеком пикантеријом:

На улазу првих великих двокрилних врата у болницу, има две четвороугаљне баштице са водом и каменитим коритом. Ове су преграђене, и једна је за женске, а друга за мушке болеснике [...] У ту женску болницу (асталану) догоне читаве чопоре покварених женскиња, које велику ларму и немир праве: неће лијекове да пију, већ их просипају. Њихови љубазници долазе им и сваке понуде доносе, те додају кроз прозор (Вучковић 1872б: 104–105).

С оном истом посвећеношћу и минуциозношћу – с којима на другим мјестима у свесци описује сопствено страдање и његов потенцијални узрок – Крајишник упознаје читаоце с животом унутар зидина болнице, па и чак и с тиме шта и колико болнички штићеници једу, или пак са *слабошћу* од које је патио стари болнички кувар (в. Вучковић 1872б: 106).

Крајишник често интерпретира дијалоге реторички вјешто, стварајући драматичну ситуацију из које најчешће као побједник излази управо он. Тај реторички набој нарочито се интензивира и добија на замаху у расправама и гложењу с противницима. Такав је и његов дијалог са Сафет-пашом, вођен приликом Сафетове посјете болници:

Паша кад уђе у собу, запита ме:

’Како си Гавро?’

’Ето видиш честити пашо како сам – одговорим му ја. – Шта је ово од мене, какво је то насиље?! Шта сам ја урадио, те ме држиш оволико времена у затовру?! Онима који су молили за мене, сећаш ли се шта си им говорио? Сећаш ли се да си им говорио да у Гавре нема ништа хрђавога, да Гавро није апсеник, и да ћеш га пустити чим се испит сврши; мене пак једнако завтије са пушкама чувају! Ево пушака, видите их сви! Оне ми броје зубе, не могу с мојом женом мирно ни једну ријеч да проговорим! Ти имаш у рукама закон царски, па ако сам крив осуди ме по закону и параграфу, како у закону стоји, ако пак нијесам крив, као што сав свијет зна да нијесам, зашто ме не пустиш? Камо твоје задане ријечи камо твоја обећања?! Шта је од њих било? Камо твоја милост, коју си обећао?!’

Фра Грго и Зоретић почну ме стишавати:

’Полако само Гавро.’

’Не могу више полако – пресјечем им ја говор – дошло ми је већ до густа!’ (Вучковић 1872б: 108–109).

Као што у својим дјелима није *остао дужан* непријатељима и опадачима, Вучковић исто тако не заборавља набројати учињена му добротинс-

тва и навести поименично суграђане који су га посјећивали у затвору, а потом и у болници, доносећи му *понуђе* или се залажући код Сафет-паше да буде пуштен на слободу. Ове прилично сувопарне и монотоне странице у књизи говоре много више о пишевом правдољубљу и поштењу неголи о његовој књижевној обдарености. На поменутих страницама нашао се и „портрет” сарајевске православне општине чији су прваци били богати и угледни српски трговци, учитељи и свештеници. По Вучковићевим ријечима, православна општина сарајевска била је несолидарна, глупа и нијема за његово страдање, а надасве тешка на новцу и несклона претјераном излагању код турске власти, о чему Крајишник не пише без извјесне дозе горке ироније. Насупрот њима, као сушта супротност стоји мостарска православна општина која је свесрдно помагала и залагала се за ослобађање не само својих суграђана – Серафима и Јова Перовића и Леонтија Радуловића – већ и самог Гавре Вучковића (в. Вучковић 1872б: 123–124).

С негативним набојем Вучковић прича и о владици Дионисију, понекад умећући комично-ироничне елементе, као у случају казивања о такси коју је владика *наредио* за купање у љековитој води у манастиру Бања код Вишеграда. Ријеч је о епизоди у којој Вучковић наизглед поприма улогу свезнајућег приповједача:

Оног истога дана владика оде у бању да се купа. У томе дођу два или три војника (аскера) турска низама, и хоће и они да се купају. Владика кад виде, да се и они хоће да купају, почне их грдити и псовати турски, да се не скидају. Ови кад су чули како их грди, устреме се на владика, а владика брже боље искочи из воде и почне бјегати и помоћи викати. (О да сам ја нешто тамо био, за цјело ми неби утјекао!) У томе долети стража из чардака те избави Дионисија од аскера. Овђе у чардаку, како рекох, има стража, која је ту и љети и зими а то сигурно због српске границе јер ту љети има свакад Срба и Српкиња из Србије. Да су нешто смели и запитали калуђери владика за што није искао од онијех војника 60 пара! А није ни сам владика платио!! (Вучковић 1872б: 143–143).

У Крајишниковом дјелу посвећено је доста мјеста и Сафет-паши, описима његове суровости, препредењаштва и сплеткарења. Иако је посредни виђење некога ко, с обзиром на нетрпељивост коју је гајио према босанском везиру, никако није могао остати непристрасан – ипак се ради о драгоценим подацима за историју, јер су у питању запажања Сафет-пашиног савременика, који је имао прилике лично са њим да комуницира и осмотри његово дјеловање изблиза (в. Вучковић 1872б: 146).

Као потврда везирове суровости нарочито стоји веома упечатљив и пластичан опис Сафет-пашиног одласка у Призрен, на нову службу, усред зиме, због чега је приморао народ да испред његових кочија чисти пут како

би се могао провести (в. Вучковић 1872б: 253). Вучковић, у свјетлу свог културно-просвјетног програма, главни узрок народне недаће и зулума Сафет-пашиног види у народном незнању и непросвијећености:

Еј жалосни и јадни народе! Докле ћеш тако трпити тај несносни јарам, сузе лити горке и тешко стењати. Хоће ли се и теби већ једанпут очи отворити, да не служиш ропски свога крвника, свога душманина?! Хоће ли ти се очи отворити, да видиш шта ти треба, шта ти је нужно да се просветиш па да тако буде крај овим зулумима, које их сада трпиш? Ох само да је знања, па би било свега! (Вучковић 1872б: 253).

Као и у првој свесци дјела о којем је ријеч, Вучковић посвећује пажњу одговорима на нападе непријатеља и политичких неистомишљеника. У овом случају се, по Крајишниковим ријечима, ради о владици Дионисију, који га, под псеудонимом Љубомир Босанчић, напада у *Сарајевском цвјетнику*, спочитавајући му између осталог да је руски и србијански савезник и шпијун, те да је примио велике новце од Русије *на народно име*. Одговор Крајишников на поменуте нападе писан је већ препознатљивом наглашеном реториком, бритким и довитљивим језиком, уз незаобилазне примјесе хумористичке заједљивости:

Љубомир Босанчић тек има 30–35 година, а великој и моћној Русији, Србији и Турској не знам право колико има; али онако од прилике има 600 и више година. Дакле, ове државе и ове народности постоје још од прастарих времена. Чудо ми је како је то толико времена без Босанчића могло бити, који ево данас као печурка из житнога кала изниче у 'Сарајевском Цвјетнику' за кога се до данас није знало (Вучковић 1872б: 153–154).

Између осталог, у поменутом одговору писац егзалтирано износи и став Србије према Србима у Босни (в. 1872б: 154). Да би његово родољубиво осјећање и наклоност према Србији кулминирали живописним метафорама:

Србија је у пепелу запретена жеравица, која се не може никад угасити, која се не хвали и не размеће; али ако духне вјетар те отпири пепео са жеравице, онда тешко теби Босанчићу! Пресјешће ти народни хљеб који те толико времена ранио (Вучковић 1872б: 154).

На истом мјесту и са сличним полетом, одушевљењем и повишеним тоном писац говори и о *мајчици* Русији (в. 1872б: 158). Такође, Крајишник још једанпут понавља и свој панславистички став изнијет у првој свесци *Робства у слободи*, важан за разумијевање његове политичке оријентације (в. 1872б: 159).

Писац се понекад удаљава од сопствених невоља и брига и проговара поводом опште народне муке и биједи, а у свјетлу просвјетног и културног програма о којем је детаљно писао у првој свесци *Робства у слободи*:

Ох бједни народе, јадна сиротиња рајо! Докле ће те та црна судбина тлачити и гонити, кад ће престати то насиље, тај зулум, та велика твоја несрећа?! Хоћеш ли се игда освјестити? Хоћеш ли устати да се браниш противу глупости и сујевјерства, које ти клети Турци подмећу. Хоћеш ли кад-год учинити крај твојим несрећама?! Хоће ли ти икад зора среће твоје синутити? Хоће ли правде сунце синутити, хоће ли твоја ћеца устати чистом слогом умивена, па загрмети од милине: `стан` душмане, стан`! (Вучковић 1872б: 122–123).

Од епизода у којима се Крајишник удаљава од главног предмета свог дјела можда је најинтересантнија она о његовом коњу Ацку и путовању у Крајину са пријатељем Костом. На моменте се чини да је Вучковић попут оних славних јунака из народних пјесама, а његова весела и бекријска нарав дошле су до изражаја више него и на једном другом мјесту у дјелу:

Ми продужимо свој пут даље. Кад смо се већ добро удаљили од хана (гостионика) запитам Косту:

’Да ли умјеш Коста пјевати ону пјесму *Сератлије добре коње ране, надају се рату и сеферу?*’

’Не умијем’ – рече Коста.

’Кад то не умијеш, ваљда ћеш знати ону пјесму кнеза Михаила: *Дрино водо ладна?* ...

’Не умијем ни то.’ –

’Е ти брате Коста ништа не знаш! Сад би ја запјевао; али не смијем од Ацка, јер знам да ће се помамити, а видиш колико око нас има ограда, плотова и врљика. Кад је попјевам, не знам на мало грло! – Дедер ти брате Коста запјевај, а мој Ацко кад је луд, нека чини што му је год воља. Ја ћу се држати, па ако по несрећи паднем, нећу се убити, јер је овуда мекана земља. Само те то једно молим да, ако паднем, не кажеш никоме да сам пао.’

Коста започне пјевати пјесму:

’Земља се тресе

Јежи се море,

Небо се мути

Листају горе.’

Кад је то мој Ацко разумио, на мах је почео у највећем степену своју лудорију водити и као да је знао што долази у овој пјесми: ’војске се крећу, барјаци с’ вију.’ Мој махнути Ацко је у својој лудорији прескакао највише плотове и скочио у једну чисту ливаду. Већ претрчи преко ове њиве и дође до другог плота. Прескочи и њега, па тако и трећи плот. Ја видим да није добро што ће да буде од његове лудорије, те тргнем лијевом руком за један кајас и повратим коња преко истих плотова на пут. За тим извадим једну ногу из узенђије и мој коњ на мах стаде као укопан, јер сам тако само његовом лудовању крај учинити могао, ако једну ногу извадим из узенђија и отпустим му кајасе.

Обазрем се око себе, да видим ће је Коста. Кад али Коста сјашио с коња и везао га за плот, па одлетио за мном и Ацком преко плотова, да гледа шта ће с нама бити. Повичем ја:

’Ој брате Коста, ће си ми, шта од тебе би?!’ –

Коста дотрчи уплашено и запита ме:

’Брате Гавро, шта се теби догодило?!’ –

Није ми се ништа догодило, као што и сам ево сад видиш’ – речем му ја смијући се. ’Заиста сад тек увиђам да си имао право, што ми нијеси давао Ацка да јашем’ – рече он озбиљно.

Ја му на то одговорим:

’Ако ти до сада нијесам давао Ацка, даваћу ти од селе (у напредак). Ишти кад хоћеш и кад ти устреба.’

’Не би га више јахао, нити од тебе искао, све да ме молиш на кољенима!’

’А зашто то Коста?’

За то, што ја своје главе нијесам нашао на путу’ (Вучковић 1872б: 190–192).

Вучковићево дјело доноси дух босанске чаршије, са свим њеним особеностима, како турским, тако и православним – од двоструког рачунања времена, турског и европског, преко начина одијевања или прослављања празника. Крајишник нам приповиједа како се слава славила, како се крштавало, како се свечано одијевало за празнике, или пак како је о Божићу *полаженик* у кућу долазио и остављао петанаест гроша у поморанци или јабуци. Сазнајемо да се доста пило, да су сарајевски трговци били угледни и богати људи које је и сам везир слушао ако су хтјели да се заузму за нешто или некога. Вучковић нам набраја и најбогатије српске и турске трговце, описује најљепше грађевине у Сарајеву, па чак провуче и покоју ријеч о цијенама у Сарајеву, додајући како је у Београду, у којем је у вријеме објављивања књиге живио – све скупље.

Писац *Робства у слободи* понекад у толикој мјери претјерује у истицању своје невиности и понављању једних те истих чињеница у своју одбрану – да његово причање поприма одлике сувопарности и монотоније. Чини се да је и он сам то осјећао, па на махове као да се шали на сопствени рачун: „Дионисије ми на то предаде ријеч: ’ја сам већ задријемао, шијор Гавро!’...’Е кад си задријемао – рекох му ја – а ја идем мојој кући. Лака ти ноћ!’” (Вучковић 1872б: 223). Ово је само један у низу изванредних примјера његовог смисла за хумор. Подједнако је добро знао и наздравити, а једну здравицу изговара на слави код сарајевског учитеља Стева Сарајчића (в. 1872б: 229).

Крајишник је, упркос невољама које су га неријетко сналазиле, живио галантно, облачио се лијепо, јахао најбоље атове и пушио дуван из најскупљих чибука. На страницама дјела о којем је ријеч, умјесто озлојађеног и огорченог борца против политичких противника, повремено сусрећемо

једног другачијег писца *Робства у слободи*, онаквог какав би можда остао цијелог живота да га нису снашле многобројне недаће и подстакле га на писање за које је, у скромности, често тврдио да му није вичан. Читалац има прилику да упозна не само посве другачијег Вучковића већ и дјелић атмосфере из сарајевске чаршије шездесетих и седамдесетих година 19. вијека (в. 1872б: 136).

У другој свесци књиге о којој је ријеч Вучковић је описао збивања у свом животу од 2. јануара 1870. па све до 4. фебруара 1871. године. Наиме, прва свеска се, након одласка Сафет-паше из Босне и представке коју су Гавро Вучковић, браћа Перовићи и Леонтије Радуловић послали великом везиру у Цариград, а у којој моле за своје ослобађење – изненада завршава. Судећи по пасусу којим је окончано *Робство у слободи*, стиче се дојам да је излагање нагло прекинуто, због недостатка новца за штампање обимније књиге или из неког другог разлога (в. 1872б: 254).

Друга свеска *Робства у слободи* представља значајан заокрет на литерарном плану када је у питању стваралачки опус Гавре Вучковића Крајишника. За разлику од претходних ово дјело је у цјелини усмјерено на пишчеву личну драму и боравак у сарајевском затвору. Ситуације, догађаји и људи конкретизовани су дијалогским формама, а употреба хумора и ироније усавршена. За разлику од *Ријечи крајишничке* и прве свеске *Робства у слободи*, у којима су књижевни домети остваривани првенствено језиком и реториком, овдје је писац отишао корак напријед приближивши се и у композиционом погледу литерарној форми. Структура је конзистентнија, а мјестимична удаљавања од главне теме обогаћују текст. Језик је живописан и одраз је за поднебље специфичног духа и менталитета. Монотонију књижевно слабијих партија разбијају усмене форме, попут народних пословица и здравица, које писац уткива у структуру свог дјела, дајући му тако живост, пластичност и аутентичност. Готово на свакој другој страници имамо по једну народну пословицу или досјетку интерполирану у основни текст.

Посматран у цјелини Крајишников корпус карактерише још једна битна одлика – он представља драгоцјено свједочанство о друштвено-историјским и културним промјенама и о гашењу једне моћне и велике империје и посљедицама овог догађаја по српски народ у Босни. У позадини Вучковићевих дјела формира се читава једна *историја* о српском страдању у Босни и Херцеговини под турском влашћу, а која израста на позадини свих појединачних казивања и описаних личних и колективних судбина. Аутор успут доноси пиктуралну слику босанске чаршије, обичаја, менталитета, људи и њихових појединачних карактера. Судећи по дјелима

која је писац оставио иза себе, али и по његовом животном путу – ријеч је о несвакидашњој литерарној, историјској и културној појави не само на босанскохерцеговачком тлу, на којем је Гавро Вучковић Крајишник највећим дијелом провео свој вијек, већ и знатно шире.

ИЗВОРИ

Вучковић 1866: Г. Вучковић, *Ријеч крајишничка*, Земун: Књигопечатња И. К. Сопрона.

Вучковић 1872а: Г. Вучковић, *Робство у слободи или Огледало правде у Босни* (свеска прва), Нови Сад: Српска народна задружна штампарија.

Вучковић 1872б: Г. Вучковић, *Робство у слободи или Огледало правде у Босни* (свеска друга), Нови Сад: Српска народна задружна штампарија.

Вучковић 1910а: Г. Вучковић, Црно путовање за Цариград, *Развитак*, I (4): 107–114.

Вучковић 1910б: Г. Вучковић, Долазак и пребивање у Бејруту, *Развитак*, I (5–6): 142–151.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 1930: И. Андрић, Један босански посланик из прошлог стољећа, *Политика*, 27 (7788): 14.

Андрић 1952: И. Андрић, О Гаври Вучковићу и поводом њега, *Зборник радова Института за проучавање књижевности САНУ* (књига II).

Андрић 1976: И. Андрић, О Гаври Вучковићу и поводом њега, *Сабрана дела Иве Андрића* (књига тринаеста), Београд: Просвета.

Андрић 1976: I. Andrić, *Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića*, *Sabrana djela Ive Andrića* (knjiga trinaesta), Sarajevo: Svjetlost.

Аноним [Кочић], 1910: Аноним [П. Кочић], Гавро Вучковић, *Развитак*, I (1): 28–30.

Аноним [Кочић], 1910: Аноним [П. Кочић], Гавро Вучковић, *Развитак*, I (3): 92–93.

Аноним 1866: Аноним, Биљешка о изласку из штампе књиге Гавре Вучковића у Сопронијевој печатњи у Земуну, *Босански вјестник*, I (35): 4.

Вулин 1981: М. Вулин, Gавро Vučković-Krajišnik: Čovek i delo, *Jugoslovenski istorijski časopis*, XX (1–4): 53–74.

Гербран, Шевалије 2009: А. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, Novi Sad: Stylos art / Kiša.

Ђурић 1954: Х. Ђурић, Из преписке Гавре Вучковића, *Живот*, III: 614–619.

Ђурић 1957: Н. Ђурић, *Iz prepiske Gavre Vučkovića, Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne* (knjiga I), Tuzla: Zavičajni muzej u Tuzli: 223–243.

Ђуричковић 2013: Д. Ђуричковић, *Српски писци Босне и Херцеговине, Лексикон*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Иванић 1998: Д. Иванић, *Књижевност Српске Крајине*, Београд: Бигз / Чигоја штампа.

Илић 2007: П. Илић, Гавро Вучковић – прототип бројних Кочићевих, Андрићевих и Топићевих јунака, *Гласови прошлости*, Нови Сад: Змај.

Кецмановић 1952: И. Кецмановић, Два прилога културној историји Босне и Херцеговине, *Живот*, I (1): 151–154.

Кочић 1951: П. Кочић, Гавро Вучковић, *Дјела II*, Сарајево: Свјетлост.

Кочић 2002б: П. Кочић, Гавро Вучковић, *Сабрана дјела II*, Бања Лука: Бесједа; Београд: Ars Libri.

Кршић 1952: Ј. Кршић, Гавро Вучковић–Крајишник, *Одабрани чланци*, Сарајево: Свјетлост.

Кршић 2012: Ј. Кршић, Гавро Вучковић – Крајишник, *О српској књижевности у Босни и Херцеговини*, Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Летић 1992: Ј. Бранко, Гавро Вучковић, *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*, Сарајево: Институт за књижевност / Свјетлост.

Летић 2009: Ј. Бранко, *У огледалу духовном / Огледи из старе српске књижевности*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.

Максимовић 1970: В. Максимовић, Страдања Гавре Вучковића, *Виђења Босне*, Пљевља: Међурејубличка заједница за културно-просвјетну дјелатност.

Максимовић 1981: V. Maksimović, *Prepisivački, književni i štamparski rad bosanskohercegovačkih pravoslavnih monaha (od kraja petnaestog do početka devetnaestog vijeka)*, *Radio-Sarajevo – treći program* (izbor iz emitovanih sadržaja trećeg programa Radio Sarajeva), X (35): 526–547.

Мартић 1906: G. Martić, *Zapamtćenja*, Zagreb: Knjižara jugoslavenske akademije.

Мићић Кондић 2012, Б. Мићић Кондић, *Гавро Вучковић о себи и своме времену*, Нови Сад: Самоиздат.

Окука 2001: М. Окука, *Добра земља шапни кроз згњечене влати*, Бања Лука / Београд: Задужбина Петар Кочић.

Окука 2007: М. Окука, *Појања и казивања у скрбна и бесудна времена*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ризвић 1985: М. Rizvić, Gavro Vučković, *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Саџак 2010: М. Саџак, *Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у 19. вијеку*, Бања Лука: Арт принт.

Унић 1869: С. Унић, Допис, *Застава*, IV (45), Нови Сад.

Тутњевић 2011: С. Тутњевић, *Размеђа књижевних токова на Словенском југу*, Београд: Службени гласник.

Чубриловић 1982: В. Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века* (друго издање), Београд: Народна књига.

Џаја 1976: М. Džaja, *Ličnost i rad Gavre Vučkovića Krajišnika, Od Jukića do Hadžiomerspahića*, Banja Luka: Glas.

Danijela D. Jelic

FROM DOCUMENTARY TO LITERARY SECOND VOLUME OF THE WORK
TITLED *ROBSTVO U SLOBODI ILI OGLEDALO PRAVDE U BOSNI*
BY GAVRO VUCKOVIC KRAJISNIK

Summary

The paper focuses on a part of the oeuvre of Gavro Vuckovic Krajisnik, a writer, a cultural and political activist in Bosnia and Herzegovina in the second half of the 19th century, whose works have deserved but an occasional academic attention so far. In this sense, the second volume of his most significant work titled *Robstvo u slobodi ili Ogledalo pravde u Bosni* represents a notable turn in the literary development of this writer. Unlike the previous ones, this work completely focuses on the writer's personal drama related to his imprisonment in Sarajevo (now the capital of Bosnia and Herzegovina). The situations, events and characters are realized through dialogue forms, the use of humour and irony upgraded. As opposed to his previous texts, where he championed language and rhetoric, this one features composition as the most important literary tool. The structure is more consistent than before, with occasional digressions only enriching the text. As for the language, it is vibrant and reflects the specific mentality of the region. What could be labeled as weaker parts is salvaged by insertion of elements of oral tradition, such as sayings and toasts, skillfully intertwined in the structure of the text, providing it with liveliness, creativity and authenticity. Taken as a whole, this oeuvre is characterized by another important feature – it is a valuable piece of testimony about socio-historical and cultural

changes of the era, as well as of the decline of a powerful empire and the consequences it had on Serbs in Bosnia and Herzegovina.

Key words: Serbian literature in the 19th-century Bosnia and Herzegovina, Gavro Vuckovic Krajisnik, *Robstvo u slobodi ili Ogledalo pravde u Bosni*.